

ตรรกศาสตร์ : แนวคิดแบบพุทธตรรกศาสตร์

Logic : Buddhist concept of logic

พระมหาประภาส ปรีชาโน (แก้วเกตุงงษ์), ดร.
พระครูวินัยธร ธรรมรัตน์ เขมธโร (หาญณรงค์), ดร.
พระมหาสมบัติ คุณเสโก (ทวีคุณ), ดร.

“...ธรรมที่เราได้บรรลุ
แล้วนี้เป็นของลึกซึ่ง
เห็นได้ยาก รู้ตามได้
ยากสงบระงับ ประณีต
ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก
ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้
ได้...”

บทนำ

ตรรกศาสตร์เป็นวิชาการแขนงหนึ่ง ย่อมมีส่วนเสริมสร้างอารยธรรมของมนุษย์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง คณิตศาสตร์พัฒนาจากการคิดแบบอาศัยข้อเท็จจริงของตรรกศาสตร์ และมีประโยชน์อย่างมหาศาลสำหรับมนุษยชาติตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่นเดียวกัน วิทยาศาสตร์พัฒนาขึ้นมาก็โดยการคิดแบบอาศัยประสบการณ์ของตรรกศาสตร์ มนุษย์ต่างได้รับประโยชน์จากวิทยาศาสตร์กันทั่วหน้า แม้อีกด้านหนึ่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะก่อผลเสียหายแก่มนุษย์ แต่ไม่ได้มาจากวิทยาศาสตร์โดยตรง แต่มาจากน้ำมือมนุษย์ที่ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์อย่างไม่ถูกต้อง แม้การพันทุกซ์จะมีไม่ได้ด้วยวิธีการของตรรกศาสตร์ แต่มนุษย์ไม่ได้เกิดมาเพื่อการพันทุกซ์กันทั้งหมด วิชาการแขนงต่างๆ ที่ศึกษากันปัจจุบันล้วนไม่ได้นำไปสู่การพันทุกซ์ในความหมายของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด แต่เราก็ยังต้องศึกษา

ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของตัวมนุษย์เอง คงจะมีแต่ผู้ปฏิเสธ กิจกรรมทางโลกเท่านั้น ที่ไม่ต้องศึกษาอะไรเลยนอกจากคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ แต่หากยังเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลก ความรู้ในวิชาการแขนงต่างๆ ย่อมเป็นสิ่งจำเป็น รวมทั้งตรรกศาสตร์ด้วย

พระพุทธศาสนากับตรรกศาสตร์

ตรรกศาสตร์ หรือ ตรรกวิทยา เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา ทำให้ผู้ศึกษามีเหตุผลยิ่งขึ้นถ้าหากได้ศึกษาอย่างต่อเนื่องและถูกต้อง นั่นคือจะไม่เชื่อหรือตัดสินใจเชื่ออะไรบางอย่างว่าอย่างไรถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง อย่างไรไม่ควรอย่างไรควร เพราะบางสิ่งแม้ถูกต้องจริงแต่ไม่ควร ในทางตรงกันข้ามบางสิ่งควรจริงแต่ไม่ถูกต้อง ผู้ศึกษาวิทยาแล้วจะเข้าใจได้เป็นอย่างดี ทั้งพระพุทธศาสนาและตรรกศาสตร์ต่างเกี่ยวข้องกับความจริงที่มนุษย์ควรแสวงหาพระพุทธศาสนาเห็นว่าชีวิตมีทุกข์ การขจัดความทุกข์ได้คือนิพพาน นั่นคือการบรรลุความจริงสูงสุดของมนุษย์ ส่วนตรรกศาสตร์เป็นเครื่องมือของญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของวิชาปรัชญา ทำหน้าที่วางระเบียบวิธีคิดเพื่อเข้าใจความจริง ในการเกี่ยวข้องกับความจริงพระพุทธศาสนาและตรรกศาสตร์ต่างให้ความสำคัญกับความคิดทั้งคู่ แต่พระพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญกับสิ่งที่คิดมากกว่าระเบียบวิธีคิดเช่นที่ตรรกศาสตร์ให้ความสนใจ ในที่นี้จะกล่าวถึงลักษณะการให้ความสำคัญต่อความคิดของพระพุทธศาสนากับตรรกศาสตร์ วิธีการของตรรกศาสตร์จะใช้ได้กับการเข้าถึงความจริงของพระพุทธศาสนาหรือไม่ ประโยชน์ทางวิชาการของตรรกศาสตร์ และเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างกันระหว่างพระพุทธศาสนากับตรรกศาสตร์

มนุษย์คิดอย่างไรในทางตรรกศาสตร์

เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ที่เริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามเพื่อเข้าใจปรากฏการณ์ธรรมชาติว่าทำไม? และอย่างไร? ตรรกศาสตร์ได้เริ่มตั้งคำถามว่า “มนุษย์คิดอย่างไร” หลังจากทราบว่ามีมนุษย์ปกติคิดอย่างไรแล้ว จึงได้วางระเบียบให้กับความคิด คำถามที่ว่า “มนุษย์ควรคิดอย่างไร” กล่าวคือคิดให้ถูกต้องตามระเบียบวิธีของตรรกศาสตร์จึงตามมา ญาณวิทยาเชื่อว่า ความรู้ที่ได้มาด้วยวิธีการของตรรกศาสตร์จะเป็นความรู้ที่น่าเชื่อถือ ซึ่งจะทำให้ทราบความจริงได้ในที่สุด

ในการตั้งคำถามว่า มนุษย์คิดอย่างไร ตรรกศาสตร์ได้พบคำตอบว่า เพื่อให้ความคิดน่าเชื่อถือ มนุษย์มักจะอ้างหลักฐานอะไรบางอย่างมาสนับสนุนความคิดของตนอยู่เสมอ ซึ่งมีอยู่ ๒ แบบ คือ นิรนัย (Deduction) คิดจากข้อเท็จจริง และอุปนัย (Induction) คิดจากประสบการณ์ เพื่อให้หนักศึกษาเข้าใจยิ่งขึ้น จึงขออธิบายขยายความให้ดู ดังต่อไปนี้

๓.๑ วิธีนิรนัย (Deduction) คือการพิสูจน์โดยอ้างข้อความทั่วไปที่แน่ใจได้ก่อนแล้ว ไปสนับสนุนข้อความทั่วไปที่แน่ใจได้ทีหลัง หรือสนับสนุนเหตุการณ์เฉพาะให้แน่ใจได้ดียิ่งขึ้น โดยอาศัยการคิดใคร่ครวญตามหลักเหตุผล

ข้อเท็จจริง คือ สิ่งที่อยู่ข้างคิดว่าเป็นจริงแล้วนำมาเป็นหลักฐานการคิด ฉะนั้นบทสรุปจึงมีความหมายแคบลงกว่าข้อมูล เพราะเราเริ่มจากสิ่งทั่ว ๆ ไป ลงไปหาสิ่งทั่วไปที่แคบกว่าในบทสรุป หรือเราเริ่มจากความจริงกว้าง ๆ ไปหาความจริงเฉพาะราย

๓.๒ วิธีอุปนัย (Induction) : คิดจากประสบการณ์ คือ การพิสูจน์โดยอ้างหลักฐานจากประสบการณ์เฉพาะหน่วยที่แน่ใจแล้ว ไป

สนับสนุนข้อความทั่วไปที่ยังไม่แน่ใจมากขึ้น นั่นคือ บทสรุปจะกว้างกว่าข้อมูล

เมื่อผู้อ้างมีประสบการณ์อะไรบางอย่างแล้วคิดว่าสิ่งเดียวกันที่ยังไม่มีประสบการณ์ก็จะเป็นเช่นนั้น เรียกว่านำประสบการณ์มาเป็นหลักฐานการคิด การอ้างเหตุผลแบบอุปนัยนี้จึงไม่ให้ความมั่นใจนัก เพราะค่อนข้างไปในทางอนุมานเนื่องจากเหตุผลในวิธีนี้ไม่สรุป

ก (๑) แท็กซี่ใน กทม. ๒-๓ คันที่เคยใช้บริการเป็นรถญี่ปุ่น

(๒) ฉะนั้น แท็กซี่ใน กทม. ทั้งหมดเป็นรถญี่ปุ่น

ข (๑) ๑๐๐ กว่าปีที่ไม่มีนักฟุตบอลพรีเมียร์ลีกคนใดยิงประตูได้เกิน ๔๐ ประตูใน ๑ ฤดูกาล

(๒) ฉะนั้น ฤดูกาลนี้ก็เช่นกันจะไม่มีนักฟุตบอลพรีเมียร์ลีกคนใดยิงประตูเกิน ๔๐ ประตู

ค (๑) นิสิต มมร. ๙๐% ไม่ใช้ลูกเพศตรกร

(๒) ฉะนั้น นิสิต มมร. ทั้งหมดไม่ใช้ลูกเพศตรกร

ง (๑) นายอินทร์ นายสิน นายเทพ เป็น ชาวร้อยเอ็ด

(๒) นายอินทร์ นายสิน นายเทพ เป็น ครู

(๓) ฉะนั้น ครูทุกคน เป็น ชาวร้อยเอ็ด

ทั้ง ๒ วิธีคิดนี้จะแตกต่างกันตรงที่บทสรุปแบบนิรนัยนั้นจะค่อนข้างแน่นอนและตีกรอบใกล้เคียงกับความจริงมากกว่าวิธีอุปนัย แต่เราสามารถนำมาเป็นเครื่องมือพื้นฐานในการคิดแบบลักษณะทั่วไปทางโลกิยะได้

วิธีคิดตามหลักพุทธวิธี ๑๐ ประการ

ในปัจจุบันได้มีการนำหลักโยนิโสมนสิการมาเรียบเรียงเป็นวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการได้ ๑๐ วิธี

ดังนี้

๑. วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุผลเป็นการสืบหาสาเหตุของสิ่ง (ผล) ที่เกิดขึ้น เมื่อได้เหตุแล้ว ก็หาสาเหตุที่ทำให้เกิดเหตุ (ผล) นั้นต่อไปจนได้ความสัมพันธ์ของเหตุและผลโดยสมบูรณ์

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการทดลองและอภิปรายกลุ่ม

๒. วิธีคิดแบบแยกส่วนประกอบมุ่งพิจารณาเรื่องต่างๆตามความเป็นจริงเพื่อให้รู้ว่าเรื่องนั้นมีองค์ประกอบย่อยอะไรบ้าง ประกอบกันขึ้นมาได้อย่างไร

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการคิดเพื่อค้นหา คิดวิเคราะห์

๓. วิธีคิดแบบสามัญลักษณะหรือไตรลักษณ์เป็นการคิดวิเคราะห์สิ่งต่างๆตามกฎไตรลักษณ์คือ ทุกข์(ความไม่อาจคงสภาพอยู่อย่างเดิมได้)อนิจจัง(ความเปลี่ยนแปลงไม่คงที่) อนัตตา (ความไม่เป็นตัวตน ไม่ใช่ตัวตน)

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการคิดเพื่อยอมรับคิดวิพากษ์

๔. วิธีคิดแบบอริยสังข์/คิดแบบแก้ปัญหาคือเป็นการคิดแบบสืบสาวจากผลไปหาเหตุ แล้วพิจารณาวิธีการแก้ไขที่เหตุซึ่งมักเริ่มด้วยการกำหนดปัญหา (ทุกข์) ทำความเข้าใจกับปัญหาสืบหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข (สมุทัย) ในขณะที่เดียวกันก็กำหนดเป้าหมายให้แน่ชัด พร้อมกันนั้นจึงคิดวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา (มรรค) และดำเนินการแก้ไขปัญหามาตามแนวทางที่วางไว้ (นิโรธ)

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการคิดเพื่อแก้ปัญหา

๕. วิธีคิดแบบอรรถสัมพันธ์

เป็นการคิดตามหลักการมุ่งหาความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับความมุ่งหมาย/วิธีการ เมื่อวิเคราะห์จนรู้สภาพของปัญหาแล้ว จึงพิจารณาจุดหมายที่ต้องการและวิธีการที่จะตอบสนองจุดหมายนั้น จนนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ)

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการคิดเพื่อสร้างวิธีการ คิดสังเคราะห์คิดอนาคต

๖. วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก เป็นการคิดโดยมองความจริงยอมรับความจริงตามสิ่งที่เป็นอยู่ เพื่อให้รู้คุณโทษ ข้อดีข้อเสียทุกด้านแล้วจึงคิดหาทางออกของปัญหา เลือกหนทางที่ดีที่สุดของปัญหาในกรณีต่างๆ แล้วจึงนำไปปฏิบัติ

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการคิดเพื่อเลือกแนวทาง คิดเปรียบเทียบ คิดเชิงกลยุทธ์

๗. วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียมเป็นการคิดที่สกัดหรือบรรเทาตัณหาของมนุษย์ โดยพิจารณาด้วย“สติ” และ “ปัญญา”แยกแยะให้ได้ว่าสิ่งนั้นๆ มี“คุณค่าแท้” หรือ “คุณค่าเทียม”

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการคิดเพื่อประเมินคุณค่า คิดลึกซึ้ง คิดประยุกต์

๘. วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม

เป็นการคิดที่ใช้หลักการที่ว่า “บุคคลเมื่อประสบอารมณ์หรือรับรู้สิ่งใดก็ตาม แม้เป็นของอย่างเดียวกัน แต่การมองเห็นและนึกคิดอาจปรุงแต่งไปคนละอย่างตามโครงสร้างของจิตใจ”

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการคิดเพื่อเอาใจเขามาใส่ใจเรา คิดอย่างสร้างสรรค์

๙. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบันเป็นการคิดใน

แนวทางของความรู้ ภายใต้อำนาจของปัญญา ไม่ตกอยู่ในอำนาจของอารมณ์พิจารณา “ความหมายของการเป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์” ไม่อาลัยอาวรณ์สิ่งที่ผ่านไปแล้ว หรืออารมณ์ชอบใจ ไม่ชอบใจ ยึดสัมมาสติ เป็นสำคัญ

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการคิดเพื่อการไม่ยึดติด คิดอย่างมีวิจาร์ณญาณ

๑๐. วิธีคิดแบบวิภาษวาท

วิภาษวาท ไม่ใช่วิธีคิดโดยตรง แต่เป็นวิธีพูด แต่การคิดและพูดเป็นกรรมที่ใกล้เคียงกันมากที่สุด เพราะสิ่งที่พูดล้วนมาจากการคิด) โดย วิภาษวาท มาจาก ๒ คำ คือ “วิภาษ” แปลว่า แยกแยะ จำแนก และ “วาท” แปลว่า การพูด การกล่าว ซึ่งเราอาจให้ความหมายของวิภาษวาท ได้เป็น การพูดแจ่มแจ้ง จำแนก แยกแยะ ด้วยการมองและแสดงความจริงโดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละด้านของสิ่งนั้นๆครบทุกแง่มุม

ในชีวิตประจำวันมักใช้ในการคิดเพื่อระดมสมอง คิดละเอียด

ท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อตรรกวิทยา

คัมภีร์พระไตรปิฎกบาลี แม้จะไม่มีข้อความตอนใดเลยที่ว่าด้วยทฤษฎีตรรกวิทยาโดยตรง แต่ก็มีข้อความปรากฏในหลายเล่มที่กล่าวถึงตรรกวิทยา ในส่วนที่เป็นบทบาทของนักตรรกวิทยาบ้าง แนวคิดของนักตรรกวิทยาบ้าง หลักปฏิบัติสมุปปาทที่ถือกันว่าเป็นคำสอนที่เป็นแกนกลางของพระพุทธเจ้า ถือว่าเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนารูปแบบของตรรกวิทยาเชิงพุทธในยุคต่อมา เพราะได้กล่าวถึงความ เป็นเหตุเป็นผลของกันและกันระหว่างสิ่งนี้กับสิ่งนั้น ซึ่งมุ่งเน้นที่กระบวนการเกิดและดับไปแห่งทุกขีไศก นอกจากนี้ถ้าจะพิจารณาเนื้อหาแห่งคัมภีร์พระ

ไตรปิฎก แล้วจัดกรอบตามนัยแห่งเนื้อหาสาระออกมาในรูปตรรก จะพบทฤษฎีเชิงตรรกอยู่มากในคัมภีร์พระไตรปิฎก

คำว่า “ตรรก, (บาลี-ตักกะ)” แปลว่า **ตรึกใคร่ครวญครุ่นคิด** เป็นที่ใช้กันแพร่หลายอยู่ในสมัยก่อนพุทธกาล พระพุทธเจ้าเองแม้จะไม่ได้ทรงสนับสนุนแนวคิดเชิงตรรก แต่ก็ทรงใช้คำนี้ในการอธิบายลักษณะธรรม และหลายครั้งที่ตรัสถึงคำนี้

สมัยเมื่อแรกตรัสรู้ ทรงลงเลพระทัยที่จะสั่งสอนหมู่ประชา เพราะทรงพิจารณาเห็นความลึกซึ้งแห่งธรรมที่ตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า “ตรรก” ในคำอธิบายลักษณะแห่งธรรมที่ตรัสรู้ด้วย ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่ม ๔ และพระสุตตันตปิฎกมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ตอนหนึ่งว่า

อิคิโต โข มายายั ธมโม คมภิโร ทุททโส ทุรณนุโปโธ สนโต ปณิโต อตกกาวจโร นิบุโณ ปณชิตเวทนินโย...

ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้เป็นของลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยากสงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้

นอกจากพระพุทธานุชาตพินถึงตรรกที่เกิดขึ้นในสมัยแรกตรัสรู้แล้ว ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์ ปรากฏบทสนทนา ระหว่างพระพุทธเจ้ากับวัจจโคตตปริพาชกเกี่ยวกับคติของภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว เนื้อหาแห่งบทสนทนานี้เป็นไปในเชิงตรรก และพระพุทธเจ้าก็ตรัสถึงลักษณะแห่งธรรมที่ตรัสรู้อีกครั้งหนึ่ง ดังนี้

วัจจโคตต : ท่านพระโคตมผู้เจริญ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้จะเกิด ณ ที่ไหน

พระพุทธเจ้า : วัจจะ คำว่า “เกิด” ก็ใช้ไม่ได้

วัจจโคตต : ถ้าอย่างนั้น ก็ไม่เกิด

พระพุทธเจ้า : คำว่า “ไม่เกิด” ก็ใช้ไม่ได้

วัจจโคตต : ถ้าอย่างนั้น ก็ทั้งเกิดและไม่เกิด

พระพุทธเจ้า : คำว่า “ทั้งเกิดและไม่เกิด” ก็ใช้ไม่ได้

วัจจโคตต : ถ้าอย่างนั้น จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่

พระพุทธเจ้า : คำว่า “จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่” ก็ใช้ไม่ได้

เมื่อสนทนากันมาถึงตอนนี้ วัจจโคตตปริพาชกกราบทูลว่า ตัวเขาเองรู้สึกงุนงงหลงไปหมดทุกอย่าง ความเลื่อมใสที่เริ่มจะมีบ้างแล้วในตอนเริ่มสนทนากันก็ได้หายไปหมด พระพุทธเจ้าจึงตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้วัจจโคตตปริพาชกงุนงงหลงไปว่า

วัจจะ ควรแล้วที่ท่านจะงุนงง ควรแล้วที่ท่านจะหลงไป เพราะว่าธรรมนี้ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตเท่านั้นจึงจะรู้ได้...

พระพุทธานุชาตพินแสดงให้เห็นว่า ตรรกวิทยาเป็นวิชาการให้เหตุผลแม้จะเป็นที่นิยมกันในครั้งพุทธกาล แต่ก็ เป็นวิชาการที่ให้บรรลุจุดมุ่งหมายเพียงระดับโลกียะเท่านั้น และไม่สามารถนำวิชาการนี้ไปแสวงหาความจริงระดับโลกุตระได้ และเป็นที่ยอมรับกันตั้งแต่ต้นแล้วว่า การให้เหตุผลเชิงตรรกวิทยานั้นเสี่ยงต่อการผิดพลาดมาก บางครั้งมีการให้เหตุผลเพื่อลวงคนอื่น นักตรรกวิทยายุคหลังจึงนำเสนอรูปแบบแห่งตรรกบททั้งในด้านที่สมเหตุสมผลและไม่สมเหตุไม่สมผล เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ใช้เป็นหลักตัดสินความถูกผิดของเหตุผลที่เสนอออกมา และสิ่งหนึ่งที่ต้องใช้ประกอบในการตัดสินก็คือ

“...พระพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธว่ามนุษย์ไม่คิดแบบตรรกศาสตร์ เพียงแต่กล่าวว่า การพันทุกขไม่สามารถเข้าถึงได้ ด้วยวิธีการทางตรรกศาสตร์...”

สามัญญสำนักและข้อเท็จจริงที่ปรากฏในปัจจุบัน

ในคัมภีร์สูตรนิกาย มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงคำว่า “ตักกะ-ตรรก” ดังนี้

สงขาย วตฺถุณี ปมาย พิชฺ
ลิเนหฺมสฺส นานุปปเวจฺเจ
ส เว มุณี ชาตฺยชนฺตสฺสึ
ตฺถกํ ปหาย น อุเปติ สงฺขํ.

ในคัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย สูตรนิกาย พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวอธิบายความคำว่า “ตักกะ” ในที่นี้ว่า “ที่เรียก ตักกะ เพราะวิปลาสจากเบื้องต้นและที่สุด เพราะอรรถว่าพันเป็นเกลียว”

คัมภีร์ขุททกนิกาย มหาวารวรรค กล่าวถึงคำว่า “ตักกะ” ๒ ลักษณะ คือ

๑. เป็นทิวทัศน์ที่คนกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้นมาเพื่อยกตนข่มท่าน

...ตฺถกํ วิตฺถกํ สงฺกปฺปี ตฺถกฺยิตฺวา
วิตฺถกฺยิตฺวา สงฺกปฺปยิตฺวา
ทิวฺฐิตฺตานิ ชเนนฺติ สฺลฺขชเนนฺติ

นิพฺพตฺเตนฺติ อภินิพฺพตฺเตนฺติ
ทิวฺฐิตฺตานิ ชเนนฺตฺวา...อภินิพฺพตฺเตนฺตฺวา
“มยฺหํ สจฺจํ ตฺยฺหํ มุสา” ติ เอวมาหฺสุ...

พวกคนที่ตรึกถึงตรรก ปักครุ่นคิดถึงวิตก ปักจิตถึงสังกัปแล้วก็สร้างทิวทัศน์(ทิวทัศน์)ขึ้นมา แล้วก็กล่าวอย่างนี้ว่า “ของผมนจริง ของท่านเท็จ”...

๒. เป็นประเภทแห่งความครุ่นคิดทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ๙ ประการ คือ

- ๒.๑ กามวิตก ความครุ่นคิดถึงกาม
- ๒.๒ พยาบาทวิตก ความครุ่นคิดพยาบาท
- ๒.๓ วิหีสาวิตก ความครุ่นคิดเบียดเบียน
- ๒.๔ ญาตีวิตก ความครุ่นคิดถึงญาติ
- ๒.๕ ชนปทวิตก ความครุ่นคิดเรื่องชนบท
- ๒.๖ อมรวิตก ความครุ่นคิดถึงความไม่ตาย
- ๒.๗ ปรานุทยตาปฏิสัญญุตตวิตกความครุ่นคิดเกี่ยวกับเรื่องที่จะอนุเคราะห์ผู้อื่น
- ๒.๘ ลามสกุการสิโลกปฏิสัญญุตตวิตก ความครุ่นคิดเกี่ยวกับเรื่องลาม สักการะ และชื่อเสียง
- ๒.๙ อนวิญญุตตตติปฏิสัญญุตตวิตก ความครุ่นคิดเกี่ยวกับเรื่องที่จะไม่เห็นตาม ?

ตฺถกาติ นว วิตฺถกา กามวิตฺถโก พฺยาปาท
วิตฺถโก วิหีสาวิตฺถโก...อนววิญญุตตติปฏิสัญญุตโต
วิตฺถโก อิเม วุจฺจนฺติ น วิตฺถกา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีเรื่องที่แสดงถึงความผิดพลาดอันเกิดจากการใช้หลักตรรกวิทยา คาดคะเนสถานการณ์ เรื่องมีอยู่ว่า สมัยหนึ่ง พ่อค้าเกวียน ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งมีบัณฑิตเป็นหัวหน้า อีกกลุ่มหนึ่งมีนักตรรกวิทยาเป็นหัวหน้า ออกเดิน

ทางไปค้าขายยังต่างเมือง แยกหามสัมภาระมีข้าว และน้ำเป็นต้นเดินทางไกลกันดาร ขณะที่กำลังเหน็ดเหนื่อยเพราะแบกหามน้ำและสัมภาระอยู่นั้น มียักษ์ตนหนึ่งแปลงกายเป็นมนุษย์เดินสวนทางมา บันดาลให้ตัวเปียกชุ่มด้วยน้ำ พลางกล่าวว่า “พวกท่านจะแบกน้ำไปทำไม ข้างหน้าโน้นเพิ่งมีฝนตกหนัก มีน้ำเจิ่งนองเต็มไปหมด ตัวข้าเองเปียกปอนด้วยน้ำ พวกท่านไม่เห็นหรือ” ยักษ์ตนนั้นกล่าวคำนี้แก่พ่อค้าเกวียนทั้ง ๒ กลุ่มในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน ประเด็นที่น่าสนใจอยู่ที่เมื่อพ่อค้าเกวียนทั้ง ๒ กลุ่มได้ฟังคำของยักษ์นั้นแล้ว ปฏิบัติต่างกัน

ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก กล่าวถึงพวกพ่อค้ากลุ่มที่มีนักตรรกวิทยาเป็นหัวหน้า เชื่อคำของยักษ์ที่แปลงร่างเป็นมนุษย์นั้น เพราะเห็นหลักฐานที่ชัดเจนคือ ร่างกายของยักษ์นั้นเปียกปอนด้วยน้ำ จึงใช้หลักตรรกวิทยาคาดคะเนเอา คนกลุ่มนี้คงจะวิเคราะห์แล้วคาดคะเนเอาตามหลักการที่ว่า “คุณสมบัติอย่างหนึ่งของน้ำคือทำให้เปียกชุ่ม เพราะฉะนั้น เมื่อมีความเปียกชุ่ม ย่อมมีน้ำ” ดังเช่นตรรกบทที่ว่า

ภูเขาลูกนั้นมีไฟ

เพราะมันมีควัน

ทุกสิ่งที่มีควัน ย่อมมีไฟ เช่น ห้องครัวและทุกสิ่งที่ไม่ไฟ ย่อมไม่มีควัน เช่น ทะเลสาบ

เมื่อเชื่อคำของยักษ์ พ่อค้าเกวียนกลุ่มนี้จึงทิ้งกระบอกน้ำทั้งหมด เพราะหวังจะไปเอาน้ำบ่อน้ำ คิดว่าเป็นความเหน้อยเปล่าที่จะหอบหิ้วเอาน้ำติดตัวไป เมื่อเดินทางต่อไปก็พบความจริงว่า ไม่มีฝนตก ไม่มีน้ำอย่างที่ยักษ์บอกกล่าว เมื่อไม่มีน้ำดื่มทั้งหมดจึงเหน็ดเหนื่อยและล้มตายในที่สุด กลายเป็นเหยื่อของยักษ์ตนนั้น ส่วนพ่อค้าเกวียนกลุ่มที่มีบัณฑิตเป็นหัวหน้า ไม่เชื่อคำของยักษ์นั้น เพราะ

พิจารณาเห็นความผิดสังเกตอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) ถ้าหนทางข้างหน้ามีฝนตกจริง ท้องฟ้าจะต้องมีก้อนเมฆอยู่บ้าง (๒) ร่างกายของยักษ์นั้นเปียกชุ่มด้วยน้ำก็จริง แต่ผมของยักษ์ไม่เปียกเลย ถ้ามีฝนตกจริง หัวทุกส่วนของร่างกายต้องเปียกชุ่มด้วยน้ำ บัณฑิตนั้นจึงสั่งให้ผู้ติดตามแบกหามน้ำนั้นต่อไป โดยกล่าวว่า “พวกเราจะทิ้งน้ำในที่ที่เราเห็นน้ำแล้วเท่านั้น” ในคัมภีร์ชุตทกนิกาย ชาดกนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสรุปตรรกและปฏิบัติของคน ๒ กลุ่มไว้ดังนี้

อปณณกั ฐานเมเก พุதிய อากุ ตกุกิกกา
เอตทญญาย เมธาวิ ตั คณเฑ ยทปณณกั.

บัณฑิตบางพวกกล่าวฐานะที่ไม่ผิด ส่วนนักตรรกะทั้งหลาย กล่าวฐานะที่ ๒ (ฐานะที่ผิด) เมธีชนทราบข้อนั้นแล้ว ฟังถือเอาฐานะที่ไม่ผิดไว้

เปรียบเทียบวิธีคิดแบบพระพุทธศาสนา และตรรกศาสตร์

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับสิ่งที่คิด ส่วนตรรกศาสตร์จะเกี่ยวข้องกับระเบียบวิธีคิด พระพุทธศาสนาแสดงออกอย่างชัดเจนว่า การคิดแบบตรรกศาสตร์ไม่สามารถนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ ฉะนั้น จึงดูเหมือนว่าทั้ง ๒ ศาสตร์จะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง แต่เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่าในความแตกต่างยังมีความเหมือนกันอยู่ด้วยในบางประเด็น ซึ่งจะขอกล่าวดังนี้

พระพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธว่ามนุษย์ไม่คิดแบบตรรกศาสตร์ เพียงแต่กล่าวว่า การพ้นทุกข์ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยวิธีการทางตรรกศาสตร์ ทั้งพระอรหันต์ (ผู้ประเสริฐ กล่าวคือ พ้นจากทุกข์ในระดับที่แตกต่างกันจนถึงระดับหมดทุกข์คือพระอรหันต์) และปุถุชนต่างก็คิดแบบตรรกศาสตร์ด้วย

กันทั้งหมด กล่าวคือ บางครั้งใช้ข้อเท็จจริงและบางครั้งใช้ประสบการณ์เป็นฐานการคิดเช่นกัน เพราะการคิดทั้ง ๒ แบบเป็นธรรมชาติหรือปกติวิสัยของมนุษย์ทุกคน เพียงแต่อาจจะแตกต่างในสิ่งที่คิดดังกล่าวมาแล้ว พระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้พระองค์ได้ใช้วิธีคิดทั้ง ๒ แบบของตรรกศาสตร์เช่นกัน การที่พระองค์มีประสบการณ์กับบุคคลรอบข้าง เช่น เห็นชีวิตที่เกิดแก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์ และพระองค์สรุปเป็นนัยทั่วไป (Generalization) ว่า “ทุกคนมีทุกข์” ซึ่งเมื่อนำเข้ารูปแบบการอ้างเหตุผลแบบตรรกศาสตร์อุปนัยแล้วจะเป็นแบบนี้

คนที่เกิด เป็น ทุกข์

คนที่แก่ เป็น ทุกข์

คนที่เจ็บ เป็น ทุกข์

คนที่ตาย เป็น ทุกข์

ฉะนั้น ทุกชีวิตมีทุกข์

อาศัยข้อสรุป “ทุกชีวิตมีทุกข์” เป็นข้อเท็จจริงเมื่อพระองค์นำมาอุปมาเปรียบเทียบกับพระองค์เองก็ย่อมได้ข้อสรุปว่า “พระองค์มีทุกข์เช่นกัน” เมื่อนำเข้ารูปแบบการอ้างเหตุผลแบบตรรกศาสตร์นिरนัยแล้วจะเป็น ดังนี้

ทุกชีวิตมีทุกข์

เรา (เจ้าชายสิทธัตถะ) มีชีวิต

ฉะนั้น เรามีทุกข์เช่นกัน

เมื่อพระองค์ได้ข้อสรุป “เรามีทุกข์เช่นกัน” พระองค์จึงทรงชวนชวายเป็นเพื่อนทุกข์ จนกระทั่งทรงค้นพบอริยสัจ ๔ และดับทุกข์ได้เป็นบุคคลแรก และการค้นพบนี้แม้ จะเริ่มต้น ด้วยการคิดแบบตรรกศาสตร์ แต่การพ้นทุกข์จริงๆ เป็นการค้นพบด้วย “ญาณ” ไม่ใช่ด้วยการคิดแบบตรรกศาสตร์

แม้ภายหลังตรัสรู้แล้ว วิธีสอนของพระองค์ก็

ดำเนินไปตามปกติด้วยวิธีคิดแบบตรรกศาสตร์ คือ ใช้ทั้งข้อเท็จจริงและประสบการณ์ประกอบเพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจคำสอนของพระองค์ ฉะนั้น หากใครจะบอกว่าพระพุทธศาสนาไม่เกี่ยวข้องกับตรรกศาสตร์เลยย่อมไม่ถูกต้องแน่

ที่จริงพระพุทธศาสนาไม่ใช่ไม่มีระเบียบวิธีคิด พระพุทธศาสนามีวิธีคิดแบบหนึ่งเพื่อทำให้เกิดปัญญา (สัมมาสังกัปปเป็น ๑ ในหัวข้อธรรมที่เป็นปัญญาสิกขาาร่วมกับสัมมาทิฐิในมรรคมืองค์ ๘) เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” (การทำไว้ในใจด้วยอุบายอันแยบคาย) คำถามอาจเกิดขึ้นว่า เมื่อพระพุทธศาสนามีระเบียบวิธีคิดก็ น่าจะตั้งคำถามได้ว่า “มนุษย์ควรคิดอย่างไรได้” เช่นเดียวกับตรรกศาสตร์ คำตอบก็คือ “ใช่” แต่โยนิโสมนสิการไม่ใช่กฎ หรือ Rule ของการคิดเหมือนตรรกศาสตร์ ซึ่งเมื่อผิดกฎย่อมกล่าวได้ทันทีว่าการใช้ความคิดนั้นผิด เช่น ผลลัพธ์ ๒ ในทางคณิตศาสตร์ อาจได้มาจาก ๑+๑, ๓-๑, ๒×๑, ๔-๒, ๕-๓ เป็นต้น หากผิดกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ ย่อมกล่าวได้ทันทีว่าผิด แต่โยนิโสมนสิการเป็นวิธีเจริญปัญญา เพื่อรู้จักชีวิตและสิ่งต่างๆ ตามเป็นจริง อันเป็นการให้ความสำคัญแก่สิ่งที่คิดไม่ใช่ระเบียบวิธีคิดแบบตรรกศาสตร์

คำถามที่ว่า “มนุษย์คิดอย่างไร” ของตรรกศาสตร์เป็นคำถามเชิงข้อเท็จจริง คำตอบที่ได้เป็นข้อเท็จจริงด้วย เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ทั้งคำถามและคำตอบจะเป็นข้อเท็จจริง (Fact) ส่วน “มนุษย์ควรคิดอะไร” ของพระพุทธศาสนาเป็นคำถามเชิงจริยะ (Ethical) ที่เรียกร้องความประพฤติ คำว่า “สัมมา” ใน “สัมมาสังกัปป” หรือหัวข้ออื่นๆ ขององค์มรรค แปลว่า “เหมาะสม” (properly), “ถูกต้อง” (rightly), “ถูกต้อง” (in the right way), “ควรจะเป็นเช่นนั้น” (as it ought to be), “ดีสุด”

(best), “สมบูรณ์” (perfectly) แต่ละคำแปลเป็นความหมายเชิงคุณค่า (Value) ไม่ใช่ข้อเท็จจริง คุณค่าในองค์ธรรมจะเกิดขึ้นก็โดยการประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ การอบรมศีล อบรมสมาธิ และอบรมปัญญาที่เรียกว่าเจริญไตรสิกขาเท่านั้น

จึงสรุปได้ว่า “มนุษย์ควรคิดอะไร” ของพระพุทธศาสนานั้น มีเป้าหมายอยู่ที่การสิ้นทุกข์ ส่วน “มนุษย์คิดอย่างไร” ของตรรกศาสตร์ เป็นการพยายามรู้จักข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการคิดของมนุษย์อย่างหนึ่งเป็นศาสนา ส่วนอีกอย่างหนึ่งเป็นวิชาการ มีเป้าหมายคนละอย่าง ทั้ง ๒ อย่างมีประโยชน์แก่มนุษย์เช่นกัน การคิดแบบตรรกศาสตร์หากใช้ “สัมมาสังกัปป” เป็นฐานการคิด จะเกื้อกูลความงอกงามแห่งจริยธรรมของสังคมได้ ส่วนระเบียบวิธีคิดแบบตรรกศาสตร์หากนำไปใช้อย่างถูกต้อง ย่อมสนับสนุนการเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน หรือเป็นข้อสรุปเบื้องต้นในการหาทางแก้ไขปัญหาให้กับชีวิตต่อไป ดังเช่นเจ้าชายสิทธัตถะทรงกระทำมาแล้วก่อนทรงผนวช

บทสรุป

เนื้อหาในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา แม้จะไม่ได้กล่าวถึงวิชาตรรกวิทยาโดยตรง แต่มีเนื้อหาหลายตอนที่มึนยเชิงตรรกะ ถ้ามีการวิเคราะห์แล้วจัดระบบออกมา จะเห็นภาพได้ชัดเจนมากขึ้น แต่นักปราชญ์ฝ่ายพระพุทธศาสนาเถรวาทหลายท่านก็ไม่นิยมที่จะให้ทำอย่างที่ว่านี้ เพราะอาจทำให้เกิด

ความไขว้เขวในหลักพุทธธรรมได้ สมัยพุทธกาล พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในฐานะเป็นยอดแห่งนักตรรกวิทยาโดยไม่ต้องสงสัย แต่หลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระเถระที่มีชื่อเสียงทางด้านตรรกวิทยาคือท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ผู้เป็นปูชนียบุคคลในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากนั้นมา ท่านพระนาคเสนผู้สนทนาศาธรรมโต้ตอบกับพระยามิลินท์ นับได้ว่าเป็นยอดแห่งนักตรรกวิทยาที่หาใครเทียบได้ยาก แต่วิชานี้ถ้าคนที่นำมาใช้มีอหยาตย์จิตใจที่เป็นอกุศลย่อมก่อให้เกิดความเสียหายผิดพลาดได้มาก

เพราะฉะนั้น ทุกครั้งที่ได้ฟังใครบางคนอธิบายความชี้แจงเหตุผลบางเรื่อง จึงไม่ควรเชื่อ เพราะเห็นว่าเป็นเหตุผลที่ดี แต่ควรใช้สามัญสำนึกเทียบเคียงดูกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ พิจารณาโดยถ่วงถ่วงแล้วจึงค่อยเชื่อหรือไม่เชื่อ ไม่ควรด่วนสรุป สิ่งที่ทำลายความรู้สึกของสังคมมากที่สุดในทุกยุคทุกสมัยก็คือ คำพูดของคนที่ด่วนสรุปปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎกแปลเป็นไทย ฉบับสังคายนา. เล่มที่ ๑๐, ๑๓, ๒๐ และ ๒๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๐

จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี.(ผู้แปล) วิวัฒนาการแห่งความคิด:ภาคมนุษย์และโลก. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ,ดร. สืบค้นตรรกวิทยาในคัมภีร์และวรรณกรรมพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘

พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตโต). พุทธธรรม. กรุงเทพฯ:คณะธรรมจริตรม. ๒๕๒๕

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร:โอเอสปริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๓๕

บุญมี แทนแก้ว. ตรรกวิทยาทั่วไป. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์. ๒๕๓๖

ปานทิพย์ ศุภนคร และคณะ.ปรัชญาเบื้องต้น.กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓

ปรีชา ช่างขวัญยืน, การใช้เหตุผล. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิชาการ, ๒๕๒๔

วิทยา ศักยาภินันท์,ผศ.ดร. ตรรกศาสตร์ : ศาสตร์แห่งการใช้เหตุผล. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ๒๕๔๘